

Rus Elçi Raporlarına Göre Nogayların 1523 Kırım Baskını

The Nogays Raid on Crimea in 1523 According to Russian Envoy Reports

Umut Yolsever *

Öz

Kırım Hanı I. Mehmet Giray Han, 1515-1523 arasındaki hükümdarlığı döneminde yönetim tarzı ile ülkesini istikrar altında tutmuştur. Ayrıca o, Altın Orda Devleti'nin ardından kurulan diğer Tatar Hanlıklarını Giray Hanedanlığı yönetimi altında birleştirmek için çaba göstermiştir. Ancak I. Mehmet Giray Han, daha evvel kendi hizmetine aldığı Ağış Mirza ve Mamay Mirza önderliğindeki Nogaylar tarafından 1523 yılında öldürüldükten sonra Kırım ordusu dağılmış ve Nogaylar Kırım Yarımadasına gelerek baskın yapmışlardır. Bu çalışmada muhtemelen Azak Dizdar'ı olan Mehmetbekkulu ile Moskova'ya bağlı Kozak Mijunya Neçayev'in 7 Ağustos 1523'te Moskova'ya yolladıkları mektuplar ve III. Vasiliy'nin Kırım Hanlığı'na gönderdiği elçisi İvan Koliçev'in 27 Ağustos 1523'te Kozak Kurman Kobyakov ile Moskova'ya yolladığı raporlar incelenmiştir. Bahsi geçen mektuplar ile raporlar doğrultusunda Nogaylardan kaçan Kırım ordusunun Don Nehri'nde facia yaşadığı anlaşılmış ve bu facianın sebebi hakkında bir takım varsayımlarda bulunulmuştur. Ayrıca Kırım Yarımadası içerisinde Nogayların gerçekleştirdiği faaliyetler de anlatılmaya çalışılmıştır. Yaşanan facia ve baskının sebep olduğu bölgesel ve uluslararası sonuçlar da incelenmiştir.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı
umutyolsever44@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7035-4328
Eskişehir / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Kırım Hanlığı, Nogaylar, Rus elçi raporları, Or Kapi, Don Nehri.

Abstract

* Dr., Independent Researcher
umutyolsever44@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7035-4328
Eskişehir / TÜRKİYE

During his reign from 1515 to 1523, the Crimean Khan Mehmet Giray Khan I stabilized his country with his style of governance. He also endeavored to unite the other Tatar Khanates established after the Golden Horde State under the rule of the Giray Dynasty. However, after Mehmet Giray I was assassinated in 1523 by the Nogays led by Agis Mirza and Mamay Mirza, whom he had previously recruited into his service, the Crimean army was disbanded and the Nogays raided the Crimean Peninsula. This study analyses the letters sent to Moscow on 7 August 1523 by Mehmetbekkulu, probably the Dizdar of Azov, and Kozak Mijunya Nechayev of Moscow, and the reports sent to Moscow on 27 August 1523 by Ivan Kolichev, Vasily III's envoy to the Crimean Khanate, with Kozak Kurman Kobyakov. According to these letters and reports, it was understood that the Crimean army fleeing from the Nogai had a disaster in the Don River and some assumptions were made about the cause of this disaster. In addition, the activities carried out by the Nogays in the Crimean Peninsula were also tried to be explained. The regional and international consequences of the disaster and oppression are also analyzed.

Keywords

Crimean Khanate, Nogays, Russian envoy reports, Or Kapi, Don River.

Başvuru/Submitted: 20/01/2024
Kabul/Accepted: 06/05/2024
Yayın/Published: 25/04/2025

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Makale Bilgileri

Atıf: Yolsever, U. (2025). Rus elçi raporlarına göre Nogayların 1523 Kırım baskını. *Selçuk Türkiyat*, 64, 93-107. Doi: 10.21563/sutad.1422502

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası: Katılımı yok.

Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Yolsever, U. (2025). Rus elçi raporlarına göre Nogayların 1523 Kırım baskını. *Selçuk Türkiyat*, 64, 93-107. Doi: 10.21563/sutad.1422502

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Tarihî olarak kudretli liderler, adalet, refah ve huzurun yanı sıra sert bir yönetimle de ülkelerini istikrar altında tutmuşlardır. Ancak liderlerin ölümleri ile birlikte, adalet, refah ve huzurun aniden kaybolduğu ve ülkelerinin anarşiye sürüklendiğine dair pek çok örnek Türk tarihinde mevcuttur. Kırım Hanı I. Mehmet Giray Han'ın ardından ülkesinin sonu da işte böyle bir kaderi paylaşmıştır.

I. Mengli Giray Han'ın Nisan 1515'te hayatını kaybetmesinin ardından Kırım Hanlığı tahtına Mehmet Giray Han oturmuştur (Pamyatniki Diplomaticheskikh Snoşeni, 1885, s. 131). Mehmet Giray Han'ın devr-i saltanatı Altın Orda'nın yegâne mirasçısı konumuna ulaşmak¹ ve Kırım Hanlığı'ndaki Karaçi Beylerine² boyun eğdirme çabalarıyla geçmiştir. Litvanya-Lehistan Devleti'ne giden bir yarlıkta Mehmet Giray Han kendini "*Uluğ Orda'nın Uluğ Han'ı Deşt-i Kıpçak'ın ve Tüm Moğolların Padişahı*" olarak adlandırmaktadır.³ Bu unvanı gerçeğe döndürme amacı onun iç-dış tüm politik ve askerî faaliyetlerine de yansımıştır. Kazan halkının talebi doğrultusunda kardeşi Sahib Giray'ı 1521 ilkbaharında Kazan Hanlığı'nın başına geçirmiştir (BOA, TSMA, E. 1308/2; Le Khanat De Crimée, 1978, s. 112-113; RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 1, Dokument 5, list 140ob; RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 1, Dokument 5, list 141-141ob). Sahib Giray Han'ın Kazan tahtına geçmesinin hemen akabinde ise Temmuz 1521'de Mehmet Giray Han komutasındaki Kırım ve Kazan Hanlığı orduları yekpare hale gelerek Moskova Knezliği topraklarına sefer düzenlenmiştir (Litsevoy Letopisnyy Svod XVI, 2014, s. 420-422). Ordu kısa süre içerisinde Oka Nehri'ni geçip başkent Moskova'yı kuşatmıştır. Moskova Knezliği'nin hükümdarı III. Vasiliy ise kuşatmadan kısa süre önce Volokolamsk'a firar etmiştir (Litsevoy Letopisnyy Svod XVI, 2014, s. 426-428). Astarhan Hanlığı birliklerinin Kırım'a saldırdığının haberi gelmesi üzerine Kırım ve Kazan orduları her ne kadar şehri ele geçiremeseler de Moskova Knezliğini tiş⁴ yani vergi vermek zorunda bırakmışlar ve bölgede icra ettikleri akınlar neticesinde çok sayıda ganimet ele geçirmişlerdir (Kurat, 2019, s. 171; Vozgrin, 2013, s. 571; Sroekovsky, 1978, s. 179).

Mehmet Giray Han, yukarıda bahsi geçen unvanı için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Altın Orda'nın eski vassallarından Litvanya-Lehistan Devleti'ni ve Moskova Knezliği'ni vergiye bağlamış, Kazan Hanlığı'nın başına kardeşi Sahib Giray'ı geçirmiş ve akabinde gözünü, 1515 yılında kuşatmasına rağmen ele geçiremediği Astarhan Hanlığı'na dikmiştir. Sekiz sene sonra bu defa emeline ulaşarak muhtemelen 1523 Mart

¹ Mengli Giray Han, 1502 yılında Altın Orda Devleti'nin başkenti Saray'ı yani *Taht İli*'ni ele geçirmiştir. Böylece Kırım Hanlığı yeni *Taht İli* konumuna geçerek Altın Orda Devleti'nin doğrudan mirasçısı haline gelmiştir (Kırımlı, 2022, s. 45).

² Altın Orda Devleti'nin halefleri olan Tatar Hanlıklarında birtakım soylu beylere verilen unvandır. Zaman içerisinde değişiklikler yaşansa da Kırım Hanlığı'nda genellikle Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak boylarının liderlerine Karaçi Beyleri denilmiştir (Alan, 2011, s. 17-18; Başer, 2015, s. 77; Ünal, 2023, s. 632).

³ Belge'de: *Uluğ Ordanung Uluğ Hanı Deşt-i Kıpçak barca Mogul Padişahı*; Archiwum Głównie Akt Dawnych, Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Tatarski, Karton 63, Teczka 54, no. 521 bu belgeyi aktaran Kolodziejczyk, 2011, s. 652-662.

⁴ Tiş hakkında detaylı bilgi için bk. (Kırımlı, 2022, s. 50; Acar, 2018, s. 34-45).

ayının ortalarında Astarhan Hanlığını hâkimiyet altına almış, tahta oğlu ve aynı zamanda kalgayı Bahadır Giray'ı oturtmuştur (Gülbün-i Hânân, 2019, s. 60; Vozgrin, 2013, s. 571; Zaitsev, 2022, s. 114). Böylece Altın Orda'nın geniş bir kısmını Giray Hanedanlığı yönetimi altında birleştirmiştir.

Lakin bu kazanımların varlığı çok kısa sürmüştür. Mehmet Giray Han, 1519 yılında Kazak Hanlığı'nın hükümdarı Kasım Han'dan kaçarak kendisine sığınmak isteyen Ağış Mirza ve Mamay Mirza yönetimindeki kalabalık Nogayların talebini kabul ederek onları hizmetine almıştır. Hatta Kırımli beylerin güçlerini kontrol altında tutmak adına Nogaylara hayli iltimas göstermiştir (Trepavlov, 2016, s. 835-836; Gayvoronskiy, 2007, s. 131). Üstelik Astarhan Hanlığı'na bağlı yaşayan Nogayları da Kırım Hanlığı sınırları içerisinde ikamet ettirme gayesi içerisine girmiştir. Bu durum, Mehmet Giray Han'ın otoritesinin daha da güçleneceği sonucunu doğuracağından, Kırım beyleri için bir dönüm noktası olmuştur. Mehmet Giray Han, Kırım'a gönderilecek Nogayları, oğulları Gazi Giray ve Baba Giray'ın komutası altına vermiştir. Ancak Nogayların varlığından rahatsız olan Kırım beylerinden bazıları Gazi Giray ve Baba Giray'ı onlara karşı provoke etmişlerdir. Beylerin tesirinde kalan Gazi Giray ve Baba Giray, komutaları altında bulunan Nogayların Kırım'a ilerlemelerine ket vurarak Astarhan dolaylarındaki yurtluklarına tekrar döndürme gayesine girmişlerdir. Mevcut ahvali duyan Mehmet Giray Han, oğullarına sinirlenmiştir. Babalarının fevri tavrına kırılan Gazi Giray ve Baba Giray, komutalarındaki askerler, beyler ve mirzalar ile birlikte ordugâhı terk ederek Kırım'a doğru harekete geçmişlerdir (Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar, 2020, s. 116-117; Çelebi Akay Tarihi, 2022, s. 118-119; Gülbün-i Hânân, 2019, s. 56). Gazi Giray ve Baba Giray ile beraberlerindeki askerlerin çekilmesi neticesinde Mehmet Giray Han'ın ordusunun gücünün zayıflamasını fırsat bilen Ağış Mirza ve Mamay Mirza, kendilerine gösterilen onca ayrıcalığa rağmen Mehmet Giray Han'a sadakatsizlik etmiş⁵ ve Astarhan zaferinin hemen akabinde Kırım ordugâhına gece baskını yaparak Mart 1523'te han ve Bahadır Giray'ı öldürmüşlerdir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 2ob; Litsevoy Letopisnyy Svod XVI, 2014, s. 462-463; Alpargu, 2007, s. 42; Başer, 2020, s. 322; Gilmanova, 2019, s. 28). Türk kaynaklarında yeterince değinilmemesine rağmen Mehmet Giray Han'ın öldürülmesi Kırım Hanlığı için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Büyük Bozgun ve Don Nehri Faciası

Gazi Giray ve Baba Giray'ın ordudan ayrılması, akabinde de Mehmet Giray Han ile Kalgay Bahadır Giray'ın öldürülmesi sonucunda Astarhan dolaylarında başsız kalan Kırım ordusunun koordinasyonu bozulmuştur. 7 Ağustos 1523'te muhtemelen Azak Dizdar'ı olan Mehmetbekkulu'nun Moskova'ya gönderdiği mektupta bildirdiğine göre Kırım ordusu Kırım'a doğru Nogaylardan kaçmaya başlamıştır (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 259ob-260). 29 Mayıs 1523'te Azak'ta bulunan Moskova elçisi İvan Semenovîç

⁵ Ağış Mirza ve Mamay Mirza'nın Mehmet Giray Han'a sadakatsizlik etmelerine sebep olan pek çok etken vardır. Ancak bu etkenler başka bir çalışmanın konusu olduğu için çalışmamızın konusundan dışarı çıkmamak adına değinilmemiştir.

Morozov'un 7 Ağustos 1523'te Kozak Mijunya Neçayev ile gönderdiği belgede, Don Nehri kıyısında ve tarlalarda, nehri geçmeye çalışırken ölen Kırım Tatar askerlerinin bedenlerini ve bunlarında yanı sıra çok sayıda boğularak ölmüş at ve deve cesedi görmüşlerdir (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 257-258, s. 258). Don Nehri'nde yaşanan facianın birden fazla sebebi vardır.

Facianın en önemli sebeplerinden birinin coğrafyadan kaynaklanan zorluklar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kırım Yarımadası ile Astarhan Hanlığı arasındaki en tabii engel Don Nehridir. Tula Oblastı'na bağlı Novomosk Şehri'nden doğan Don Nehri, Azak Denizi ile buluştuğu Taganrog Körfezi'ne kadar yaklaşık 1870 km uzunluğundadır. Nehir üç kısma ayrılmıştır. Novomorsk'tan Voronej Nehri ile birleştiği noktaya kadar olan kısma Yukarı Don; bahsi geçen bölgeden Don ile İdil Nehri'nin birbirine en çok yaklaştığı bölgelerden biri olan Kaçalin Köyü'ne kadar Orta Don; oradan da Taganrog Körfezi'ne kadar olan kısma Aşağı Don denilmektedir (Miyasiçenko, 2017, s. 4). Don Nehri kış aylarında buz tutmakta ve çalışma konumuzun geçtiği Aşağı Don bölgesindeki buz çözümleri Mart ayının ortasından itibaren başlamaktadır (Davidov, 1955, s. 131-132).

Sigismund von Herberstein; Akyar'ın hemen batısındaki Hersonisos'tan Or Kapı güzergâhı ile Azak'a 5 günde, Azak'tan Astarhan'a da 7 günde gidildiğini belirtmektedir (Sigismund von Herberstein, 1851, s. 76). Evliya Çelebi de Azak'tan Or Kapı'ya 8 günde gitmiştir (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2008, s. 151). Remmal Hoca ise *Tarih-i Sahib Giray Han* adlı eserinde Azak ile Astarhan arasının 5 gün olduğunu kaleme almıştır (Tarih-i Sahib Giray Han, 1973, s. 101-102). Bahsi geçen eserler referans alındığında Astarhan ile Or Kapı arasının ortalama 10-15 günlük bir mesafe olduğu anlaşılmaktadır. Rus elçilerinin bildirdiklerinden hareketle Mehmet Giray Han'ın Astarhan'ı ele geçirmesinin muhtemelen Mart ayının ortasında olduğu daha önce belirtilmiştir. Dolayısıyla seyyahların belirttiği gün sayısı da dolaylı kanıt olarak göz önünde bulundurulduğunda Kırım ordusu Don Nehri'ni Şubat sonu ile Mart başında yani buzların henüz çözülmeye başlamadığı günlerde buz üzerinden geçmiş olabilir.⁶ Kırım ordusunun mağlup olup kaçışa geçtiği süreç ise Aşağı Don Nehri'nin buzlarının çözülmeye başladığı günlere denk gelmektedir. Bu durum yaşanan facianın sebeplerini iki ihtimal dâhilinde değerlendirmemizi sağlamaktadır.

İhtimallere değinmeden önce Kırım ordusunun sefer organizasyonunda nehir geçişlerinin nasıl gerçekleştirildiğini kısaca incelemek gerekmektedir. Kaynaklar tahlil edildiğinde nehir geçişlerinde iki yöntemin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Umde'tül Ahbar ile Tarih-i Sahib Giray Han'da bulunan malumatlar ve Evliya Çelebi'nin aktardıklarından Kırım ordusunun sallar ile nehirleri aştığı öğrenilmektedir (Umde'tül Ahbâr, 2003, s. 334; Tarih-i Sahib Giray Han, 1973, s. 63-64, 87-88, 101-102; Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2011, s. 429). Giles Fletcher, Maciej Miechowita, Mihalon Litvin'in raporlarından ve yine Evliya Çelebi'den edinilen

⁶ III. Vasiliy'nin elçisi İvan Koliçev 6 Ocak 1523'te Or Kapı'ya geldiğinde Mehmet Giray Han'ın Kırım'dan ayrıldığını bildirmiştir. RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırım, Opis 1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 20b; Lakin Kırım'dan çıkar çıkmaz Don Nehri'ne yöneldiğine dair bir malumat bulunmamaktadır. Bu sebeple seyyahların belirttiği gün sayıları üzerinden bir varsayım yapılmıştır.

bilgiler neticesinde atların yüzdürülüp sürücünün de atın kuyruğundan tutunması vasıtasıyla da nehirlerin geçildiği anlaşılmaktadır (Fletcher, 1643, s. 160; Miechowita, 2022, s. 74; Litvin, 1994, s. 66; Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2008, s. 147). Bu geçiş yöntemleri göz önünde bulundurulduğunda faciaya neden olabilecek durumların başında buzun kırılması ve hipotermi riski gelmektedir. Mağlup olan Kırım ordusu peşlerinden koşan Nogay süvarilerinden canlarını kurtarmak amacıyla süratle kaçarken geldikleri gibi Don Nehri'ni buzlar üzerinde geçmeye niyetlenmiş olabilirler. Ancak Mart ortasında Aşağı Don Nehri'nde buz çözülmesi başladığı, kısacası buz inceldiği için onları taşıyamama ve tıpkı Töton Şövalyeleri'nin 1242'de Peipus Gölü'nde (İsoaho, 2006, s. 61), İlhanlı askerlerinin de 1370'te Kür Nehri'nde (Kamalov, 2023, s. 68) yaşadıkları gibi buzun kırılıp da nehre düşme ihtimalleri bulunmaktadır. Şayet buz kırılıp da suyun içine düşmüşlerse vücut sıcaklıkları süratli bir şekilde 35°C ve 37°C'in altına düşmüş ve bu da hipotermiye yol açmış olabilir.⁷ Olayın yaşandığı bölgenin 1881-2023 arası Mart ayı sıcaklık ortalamasına bakıldığında 2.3°C dolaylarında olduğu görülmektedir (<http://www.pogodaiklimat.ru/> Erişim Tarihi 11.10.2023). Hafif düzey hipotermi yani insanlarda vücut ısısının 35°C- 32°C arası değiştiği, hayvanlarda ise 37°C- 32°C arası değiştiği durumda bile temel tedavi yöntemi dış bir ısı kaynağı vasıtasıyla vücut ısısını 37° ve 35°C üzerine çıkarmaktır (Çavdar vd., 2002, s. 96-97; Koç, 2002, s. 63-64). Hava durumu sıcaklığı ortalama 2.3°C olduğuna göre vücut sıcaklığını arttıracak yegâne ısı kaynağı ateş yakmaktır. Lakin Kırım ordusunu kovalayan Nogay kuvvetleri varken ateş yakıp ısınma şanslarının olmayacağı kuvvetle muhtemeldir. Belki de İvan Semenoviç Morozov'un Don Nehri kıyısında ve tarlalarda gördüklerine sebep olan şey suda boğulma değil de hipotermidir.

Ancak nehirdeki buzların çok büyük bir kısmının çözüldüğü ve Kırım ordusundan pek çok asker, at ve devenin suda boğulma ihtimali de hayli kuvvetlidir. Lev Konstantinoviç Davidov'un eserinde yer alan 1891, 1907 ve 1917 yıllarına ait Don Nehri'nin debisini gösteren grafiklere bakıldığında Aşağı Don Nehri'ndeki su seviyesinin eriyen karlar ve çözülen buzlar sayesinde Mart ortasından itibaren önemli ölçüde arttığı görülmektedir (Davidov, 1955, s. 131-132). Rus elçi raporları incelendiğinde Don Nehri'ni aşan Kırım ordusunun Azak Kalesi dolaylarından geçtiği anlaşılmaktadır (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 259ob-260; RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 257-258, s. 258). I. Sahib Giray Han da 1546'da Astarhan üzerine yürürken Don Nehri'ni Azak Kalesi'nin yakınında bir noktadan geçmiştir (Tarih-i Sahib Giray Han, 1973, s. 101-102). Elde edilen bilgilere göre, Google Earth Pro programı ile gerçekleştirdiğimiz Aşağı Don Nehri'ndeki yükseklik profili analizi sonucunda, Astarhan'dan dönen ordunun nehrin karşı tarafına geçebileceği iki potansiyel nokta belirlenmiştir. Staroçerkasskaya'nın bulunduğu bölge ile Bagayevskaya'nın bulunduğu bölge arasındaki 35km'lik bir alan içerisinde Don Nehri eğimi %0'dır. Bagayevskaya'nın 17 km kuzeyindeki Melinovskaya'da Don Nehri'nden

⁷ İnsanların vücut ısılarının 35°C, hayvanların vücut ısılarının da 37°C altına düşmesine hipotermi denilmektedir (Çavdar vd., 2002, s. 94; Koç, 2002, s. 63-64).

bir kol ayrılarak Aksay Nehri meydana gelir ki bu da Bagayevskaya'ya gelmeden Don'un debisini düşürür. Bunun haricinde Staroçerkasskaya'nın 6 km batısından itibaren Don Nehri'nin deltaya döküldüğü bölgeye kadarki kısımda da eğim %0'dır. Neticede bahsi geçen bölgelerde suyun daha sakin aktığı ve ordunun geçiş için normalde bu bölgeleri kullanmış olabilecekleri söylenebilir. Ancak Bagayevskaya'dan yukarı doğru nehir eğiminin %0.10'a kadar arttığı görülmektedir. Ayrıca Staroçerkasskaya'nın 10 km batısındaki Aksay'da Don, Aksay Nehri ile buluşmakta ki Aksay Nehri de Krivyanskaya Köyü'nün bulunduğu bölgede Tuzlov Nehri ile birleşmektedir. Kısacası eğer ordu karşıya geçerken sal kullanmışsa nehrin debisinin artması sonucunda sallar suya devrilmiş ve üstündekiler boğulmuş olabilir. Eğer sal yerine atların yüzdürülmesi yöntemi kullanılmışsa bu sefer yine artan debi sebebiyle at ve sürücüsü boğulmuş olabilir. Hülasa, sebebi her ne olursa olsun Kırım askerlerinin nehirde boğulmasının nedeninin panik ve korku olduğu anlaşılmaktadır.

Nogay Birliklerinin Kırım'a İlerleyişi ve Baskın Günleri

Zaten zayıflamış ve dağılmış olan Kırım kuvvetleri Don Nehri faciasında bir başka ağır darbe daha yemiştir. Karşılarında direnecek bir kuvvet kalmadığını gören son Altın Orda Hanı Şeyh Ahmet'in oğlu Şeyh Haydar (Poçekaev, 2010, s. 44) Nogay kuvvetlerinin komutasını ele alıp, belki de 1502'de babasının I. Mengli Giray Han'a karşı mağlubiyet yaşayarak Litvanyalıları esir düşmesinin (Vasary, 2014, s. 335-336) intikamını almak amacıyla Don Nehrini geçerek Kırım Yarımadasına doğru saldırıya başlamıştır.

III. Vasiliy'nin Ocak 1523'te Kırım Hanlığı'na gönderdiği elçisi İvan Koliçev'in 27 Ağustos 1523'te Kozak Kurman Kobyakov ile Moskova'ya yolladığı raporda Lazarus Cumartesi yani Nisan ayının ilk haftası⁸ Gazi Giray ve Baba Giray ile birlikte Bahtiyar Mirza, Edişke Mirza, Berçak Bey ve elli kadar oğlan ile mirzanın Or Kapı'ya geldiğini bildirmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 2ob). İvan Koliçev onlardan, Mehmet Giray Han ile Bahadır Giray'ın öldürüldüğünü, Şeyh Haydar'ın da Kırım'a yürüdüğünü öğrenmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). Koliçev, Şeyh Haydar'ın Or Kapı'ya gelmesi neticesinde Gazi Giray ve Baba Giray'ın Eski Kırım'a kaçtıklarını yazmaktadır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). Ancak Mehmetbekkulu, Gazi Giray'ın beraberine topladığı kuvvetler ile -ki muhtemelen bu bahsi geçen kuvvetler İvan Koliçev'in belirttiği isimlerdir- Or Kapı'da bekleyip üzerlerine gelen Nogaylar ile 3 gün süren bir muharebeye girdiğini ve mağlup olduğunu belirtir (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 259ob-260). Anlaşılan Gazi Giray ve Baba Giray Or Kapı'da yaşanan mağlubiyetten sonra kaçmışlardır.

Gazi Giray ile Baba Giray'ı mağlup eden Şeyh Haydar Or Kapı'yı geçip Koliçev'in belirttiğine göre Tuz Gölü'nün orada kuvvetlerini ikiye ayırmıştır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). İvan Koliçev tek

⁸ Yuhanna İncil'ine göre Hz. İsa'nın Lazarus'u, ölümünün dördüncü gününde yeniden dirilttiği gündür. Ortodoks takvimine göre bu gün, her yıl değişmektedir. Ancak genellikle Nisan ayının ilk haftası içine denk gelmektedir (<https://www.ortodokslartoplulugu.com> Erişim Tarihi 12.10.2023).

bir tuz gölünün varlığından bahseder. Evliya Çelebi de diğer göllerin varlığına değinmeyip Or Kapı'da tek bir berrak tuz gölü olduğunu ifade etmektedir (Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2011, s. 441). Lakin Günümüzde ise Or Kapı'da birden fazla tuz gölü bulunmaktadır. 1786'da Kırım'a seyahat gerçekleştiren Lady Elizabeth Craven'in de Or Kapı'ya geldiğinde orada birkaç tuz gölü gördüğü belirtilmektedir (Derin Ükten, 2022, s. 164; Karabulut, 2017, s. 434). Bu sebeple tam olarak hangi tuz gölünün olduğu bölgede ikiye ayrıldıkları ne yazık ki bilinmemektedir.

Şeyh Haydar ve beraberindeki kuvvetler Tuz Gölü'nde ikiye ayrıldıktan sonra o yıllarda Kırım Hanlığı'nın iki mühim idare merkezlerinden Kırkyer'e ve Eski Kırım'a doğru harekete geçmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). Vadim Leonidoviç Egorov, Eski Kırım'ın Altın Orda dönemindeki adının Kırım olduğu ve 15. yüzyılın sonuna kadar da yarımada'nın merkezi olduğunu lakin 1395'teki Timur'un saldırısına uğrayıp tahrip edildikten sonra eski öneminin azaldığını belirtir (Egorov, 2022, s. 124-125). Bu durum Maciej Miechowita da *"Şehrin evleri sefalet içinde olup, büyük çoğunluğu terk edilmiştir"* sözleriyle tasdik edilmektedir (Miechowita, 2022, s. 119). Lakin şehir her ne kadar eski günlerindeki gibi olmasa da İvan Koliçev'in raporunda Gazi Giray ve Baba Giray'ın Eski Kırım'a sığındıkları anlaşılmaktadır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). Kırkyer de ise kuruluş tarihi VI-VIII. Yüzyıllara dayanan daha sonra Çufut Kale olarak da adlandırılan bir kale vardır (Gertsen vd. 2018, s. 264). Maciej Miechowita mevzu bahis kalenin yüksek bir kaya üzerinde ağaç ve kilden yapıldığını yazmaktadır (Miechowita, 2022, s. 119). 1481'de II. Seyyid Ahmet Han Kırım'a saldırdığında Mengli Giray Han Kırkyer surları arkasında savunma yapmıştır (Smirnov, 2016, s. 191-192), 1524'te İslam Giray isyan edince I. Saadet Giray Han da hazinesini ve annesini Kırkyer'e göndermiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 5, list 80ob-84, s. 80ob-81). Sözün özü, bu iki önemli kentin düşmesi Kırım Hanlığındaki hâkimiyetin tamamen Şeyh Haydar ve beraberindeki Nogaylara geçmesi anlamına gelecekti.

Her ne kadar Kırım ordusunun karşı koyacak gücü bulunmasa da Nogay kuvvetleri Kırkyer ve Eski Kırım surlarını aşmayı başaramamışlardır. Bunun yerine çok ağır bir yağma hareketine girişmişlerdir. İvan Koliçev, şehirlerin kuşatılıp, etraflarındaki ulusların kalabalık at ve hayvan sürülerinin ele geçirildiğini kaydetmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3). Mehmetbekkulu ise hayvan sürülerinin yanı sıra dağlarda ve ormanlarda saklanan kadınların ve çocukların da bulunup esir edildiğini yazmıştır (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 260). Şeyh Haydar Kırım Yarımadası'nı yerle bir etmeye devam ederken. İvan Koliçev'e göre Paskalya'dan bir hafta sonra yani Nisan sonu yahut Mayıs başında⁹

⁹ Yuhanna İncil'ine göre Paskalya, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından üçüncü günde dirildiği gündür. Ortodoks takvimine göre bu gün, her yıl değişmektedir. Ancak genellikle Nisan ayının üçüncü ya da dördüncü haftasına denk gelmektedir (<https://www.ortodokslartoplulugu.com> Erişim Tarihi 12.10.2023).

Astarhan'dan kurtulmayı başaran başta Şirinlerden Memeş Bey, Barınlardan Devlet Bahtı Bey, Sicivutlardan Mamış Bey olmak üzere diğer beyler, mirzalar ile içki beylerinden oluşan 12 bin kişilik ordu Or Kapı'ya yaklaşmıştır. Onlar Or Kapı'ya yürürken yolda Nogaylardan Kuşum Bey ve Mangıtlardan Adem Bey¹⁰ ile karşılaşmışlar ve muharebeye girmişlerdir. Devlet Bahtı Bey ve Şirinlerden Evliya Mirza yaşanan muharebede galip gelmişlerdir. Kuşum Bey muharebe meydanından firar etmeye başarmış ancak Adem Bey'in şansı Kuşum Bey kadar yaver gitmemiştir. Kırım ordusunun eline düşen Adem Bey'in kafası kesilip mızrağa geçirilmiş ve muzafferler Or Kapı'ya doğru yürüyüşe devam etmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3ob).

O esnada Eski Kırım'da bulunan Şeyh Haydar'a Astarhan'dan dönen Kırım birliklerinin Or Kapı'ya ulaştığı bildirilmiştir. Ertesi sabah Şeyh Haydar Or Kapı'ya ulaşmış ve iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Buradaki muharebede Kırım ordusu birkaç gün önceki galip geldikleri muharebenin aksine daha ağır bir mağlubiyet yaşamış ve canlarını kurtarmak adına 200 Osmanlı askerinin konuşlandığı Or Kapı'daki taştan yapılmış Ferahkerman Kalesi'ne¹¹ sığınmışlardır. Osmanlılar mağlup Kırım ordusunu kalenin yakınına yerleştirmişler lakin kalenin içerisine girmelerine müsaade etmemişlerdir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4). Or Kapı Muharebesi esnasında Osmanlıların davranışları açıkça Nogay saldırılarına karşı Kırımlılardan yana tavır almaya gönüllü olmadıklarını göstermektedir. Osmanlı Devleti, Haziran 1522'de Rodos'u kuşatmış ve zorlu bir muhasaradan sonra ancak Aralık 1522'de fethetmeyi başarmıştır. Kanuni Sultan Süleyman da muzaffer şekilde 29 Ocak 1523'te İstanbul'a geri dönmüştür (Emecen, 2022, s. 78, 87, 88). Zorlu ve kanlı geçen Rodos seferinden 2 ay sonra bu olayın yaşanması, zaten yorgun olan ordunun bir başka harekâtına sebep olmamak adına Ferahkerman'daki Osmanlılar iki halk arasındaki bir çatışmaya müdahil olmak istememiş olabilirler.

Kırım ordusunun Ferahkerman'ın surları önüne sığınmasından bir gün sonra Şeyh Haydar, komutasındaki askerler ile kaleden 10 km uzaklaşıp 2 hafta boyunca kaleyi kuşatmıştır. Kuşatma, Şeyh Haydar'a bir başka başarı daha kazandırmıştır. O esnada Özi Kalesi'ne ve Özi'nin alt kısımlarına birliklerini gönderip oradaki yerel uluslar ile sürülerini de ele geçirmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No

¹⁰ İvan Koliçev'in raporunda Udem/Удем olarak yazılmıştır. Ancak muhtemelen bu isim Adem'dir. RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 3ob; Sofiyskaya Letopis'te, "1516'da Lehistan Kralı Sigismund, Pan Olbreht Martinov önderliğindeki elçilik heyetiyle birlikte yüklü miktarda hazineyi Kırım'a götürdü ve Ukrayna topraklarından Rusları çıkarmak için anlaştılar. Bunun üzerine Şirin Ağış Bey'in oğlu Tokuzak Mirza; yine şirinlerden Şimurza Bekter ile Alpov; Mangıtlardan Udem Mirza yönetiminde 20.000 kişilik ordu Büyük Knezin Ukrayna'daki toprağı olan Tula'ya girdiler" bilgisi yer almaktadır. PSRL, Tom 6, s. 409; Kasım 1517 tarihli gramotada da Udem Mirza, Mehmet Giray Han'ın adamları içerisinde bulunmaktadır. Pamyatniki Diplomaticheskii Snoşeniy, 1885, s. 484; Açıkça görüleceği üzere Adem Mirza da Mehmet Giray Han'a hizmet ederken daha sonra ona ihanet edenler arasındadır.

¹¹ Çelebi Akay Tarihi'ne göre bu kalenin kurucusu I. Mengli Giray Han'dır. (Çelebi Akay Tarihi, 2022, s. 111). Kale Kırım Hanlığı toprağı sayılmasına rağmen muhafazasını Osmanlı askerleri yapmaktadır. Oldukça karmaşık olan bu yapı başka bir çalışmanın konusudur. O sebeple detaya girilmemiştir.

6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4). İvan Koliçev'in aktardığına göre aynı günlerde Mehmet Giray'ın oğlu İslam Giray; Mehmet Giray'ın oğulları Şah Giray ve Şah İslam; Fetih Giray'ın oğlu Meret Giray isminde dört hanzade Nogayların eline esir düşmüştür (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4). Hanzadelerin isimleri ve kimlikleri incelendiğinde İvan Koliçev'in aktardıklarında bir takım yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Öncelikle İslam Giray'ın Mehmet Giray Han'ın oğlu olduğu diğer elçilik raporları ve nüvizmatik veriler ile sabittir (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy, 1885, s. 611; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 5, list 80ob-84, s. 80ob-81; Retovskiy, 1893, s. 10). Ancak Mehmet Giray'ın oğulları Şah Giray ve Şah İslam konusunda bir karışıklık vardır. Nisan 1516 ve Şubat 1519 tarihli elçi raporlarında Şah Giray, Mengli Giray Han'ın oğlu Mahmut Giray'ın oğlu olarak ifade edilmektedir (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy, 1885, s. 299, 648). Şah İslam'ın ismi ise Şubat 1519 tarihli yarlıkta *Küçük Hazinedar* unvanı ile geçmektedir. Dolısıyla hanzade olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır (Pamyatniki Diplomatıçeskih Snoşeniy, 1885, s. 654). Fetih Giray'ın oğlu Meret Giray'ın ismine de herhangi bir belgede rast gelinmemiştir.

Mehmetbekkulu'nun raporunda Ferahkerman'ın harap edildiği yazılmıştır (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 260ob). Anlaşılan Osmanlılar her ne kadar çatışmalara dâhil olmak istemeseler de Ferahkerman bir takım zararlar görmüştür. Ancak Şeyh Haydar tıpkı Kırkyer ve Eski Kırım'ı ele geçiremediği gibi burayı da ele geçirememiştir. Şeyh Haydar muhtemelen kaleleri ele geçiremedikten sonra daha fazla Kırım'da kalmanın gerekli olmadığını düşünüp bir aydan fazla bir sürede edindiği bol miktarda ganimet ile dönmeye karar vermiştir. Şeyh Haydar beraberindeki Nogaylar ile Don Nehri sahillerine geri dönmüştür. Lakin Or Kapı'dan ayrılmadan önce Fetih Giray'ın oğlu Meret Giray Or Kapı'da azat edilmiş; Şah Giray ve Şah İslam öldürülmüş; İslam Giray ise rehin tutulmaya devam etmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Kırımom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4).

Bahsi geçen felaketler yaşanırken Kırım Hanlığı'nın başında I. Gazi Giray Han vardır. Nogaylar Kırım Yarımadasını yerle bir etmiş, hanzadelerden kimilerini öldürüp kimilerini ise rehin almışlardır. Neticede devlet düzeni bozulmuştur. Bu olaylar neticesinde Osmanlı Devleti de Kırım Hanlığı iç işlerine müdahil olma gerekliliği hissetmiştir. Ayrıca I. Gazi Giray Han Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın onayı alınmadan tahta geçmiştir. Bu durumun münasip olmadığını bilen Şirin boyunun lideri Memeş Bey, ahvali Kanuni Sultan Süleyman'a bildirmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Memeş Bey, İstanbul'a vardığında Saadet Giray'ın telkinleriyle, Kanuni Sultan Süleyman'dan Saadet Giray'ın tahta geçmesini istemiştir (Çelebi Akay Tarihi, 2022, s. 120). Padişah, Memeş Bey'in talebini olumlu karşılayarak Haziran 1523'te Kırım Hanlığı tahtına I. Saadet Giray Han gönderilmiştir. I. Saadet Giray Han, hem dıştan gelecek saldırılara karşı korunması hem de Kırım Beyleri'ne karşı siyasi otoritesini oluşturmaya yardımcı olmak adına (Şeyhumerov, 2019, s. 39), İvan Koliçev'in bildirdiğine göre 200 yeniçeri ile Mehmetbekkulu'nun bildirdiğine göre ise

500 yeniçeri ve 20.000 süvari ile Kırım'a yollanmıştır (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4ob-5; RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 261). Rus elçi raporlarında, Saadet Giray Han henüz İstanbul'dan ayrılmadan, Kanuni Sultan Süleyman'ın, kendisinin haberi olmadan tahta oturduğu için Gazi Giray'ın öldürülmesini, Baba Giray ile Mehmet Giray Han'ın diğer oğlu Çoban Giray'ın da tutuklanarak İstanbul'a getirilmesini emrettiği belirtilmektedir (RGADA, Fond 89 Snoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261, s. 260ob; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6 dokument 1, list 10-12, s. 11-11ob). Saadet Giray Han, Haziran 1523'te tahta oturur oturmaz Kanuni Sultan Süleyman'ın emirleri gereğince Gazi Giray'ı boğdurmuş ve Baba Giray ile Çoban Giray'ı derdest ettirip Kırkyer'de hapsedirmiş ancak Çoban Giray'ın kaçması üzerine yalnızca Baba Giray'ı İstanbul'a gönderebilmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8, s. 4ob-5; RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6 dokument 1, list 10-12, s. 11-11ob).

Siyasi meseleleri neticeye erdiren Saadet Giray Han, güvenlik sorununu da çözmeye koyulmuştur. Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan yegâne nokta 9 km'lik Or Kapı kıstağıdır. Yukarıda görüldüğü üzere tüm saldırılar da Or Kapı üzerinden gerçekleşmiştir. Or Kapı'da her ne kadar Ferahkerman Kalesi bulunsun da bu kalenin saldırıları durdurmada yetersiz olduğu görülmüştür. Saadet Giray da Kırım Hanlığı tahtına oturmasının akabinde dışarıdan gelebilecek herhangi bir saldırıyı hem önceden görmek hem durdurmak adına Nogaylar tarafından tahrip edilen Ferahkerman Kalesi'ni üzerlerine topçular ile tüfekli askerlerin konuşlanabileceği 4 adet savaş kulesi inşa ettirerek güçlendirmiştir (RGADA, Fond 123 Snoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2-8, s. 5). Böylece ateşli silahların kullanımı ile Kırım Hanlığı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı gerçekleşmiştir.

Sonuç

Nogayların 1523 yılında Kırım Yarımadası'na saldırısının bölgesel ve uluslararası pek çok ilklerin yaşandığı olaylar zincirinin başlamasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Kırım ordusunun yaşadığı bir dizi felaket sonrası kuvvetli bir direniş ile karşılaşmayan Nogayların, öncelikle tüm yarımadaı talan ettikleri, sayısız hayvan sürülerini çaldıkları, halkı da esir ettikleri tespit edilmiştir. Üstelik Giray Hanedanlığına mensup hanzadeler de esir edilenler arasında yer almıştır. Yaşananlar devletin düzenini bozmuş ve bu durum uluslararası arenaya taşınmıştır. 1475 yılından bu yana Osmanlı yönetimi altında olan Kırım Hanlığı, I. Gazi Giray'ın hükümdarlığını tanımayan ve Kırım beylerinin talebi neticesinde, yerine İstanbul'da bulunan I. Saadet Giray'ı Kırım tahtına gönderen Osmanlı Padişahının doğrudan ilk müdahalesini deneyimlemiştir. Hanlık tarihi boyunca ilk defa bir han, padişah tarafından tahttan indirilmiş ve üstelik öldürülmüştür. Ayrıca, Don Nehri'nde yaşanan facia ve Nogay saldırıları neticesinde Kırım Hanlığı ordusu oldukça güç kaybetmiştir. Askerî kuvvetten mahrum olan bir hükümdarın tahtta uzun süre kalmasının mümkün olmadığını bilen Kanuni Sultan Süleyman, Saadet Giray Han ile birlikte Kırım'a ateşli silahlara sahip askerler göndermiştir. Böylece Kırım Hanlığı tarihinde ilk defa ordu içerisinde ateşli silahlar

mevcut duruma gelmiştir ki bahsi geçen silahları kullanan askerler de Kırım Hanlığı ordusundaki ilk daimi askeri birliktir. Bunun haricinde, ateşli silahların caydırıcı kudretine vakıf olan Saadet Giray Han yarımada da bir daha böyle bir trajedi yaşanmaması için Or Kapı'da bulunan Ferahkerman'a da ateşli silahların konuşlandırıldığı 4 savaş kulesi yaptırmıştır. Sonuç olarak, Nogayların gerçekleştirdiği baskının ardından yaşanan otorite eksikliği Osmanlı Devletinin, Kırım Hanlığının dâhili işlerine karıştığı, hanları tahttan indirip hanedan üyesi başka isimleri tahta çıkardığı, ateşli silahlar ile hanlığın hareketlerini kontrol ettiği, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar sürecek bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.

Extended Abstract

Historically, powerful leaders have stabilised their countries with justice, prosperity and peace as well as a firm rule. However, there are many examples in Turkish history where justice, prosperity and peace suddenly disappeared with the death of the leaders and their countries were plunged into anarchy. After the Crimean Khan Mehmet Giray Khan I, the end of his country shared such a fate. After the death of Mengli Giray Khan I in April 1515, Mehmet Giray Khan ascended the throne of the Crimean Khanate. Mehmet Giray Khan's reign to become the sole heir of the Golden Horde and Karachi Beys in the Crimean Khanate in an attempt to subjugate them. For this purpose, he appointed his brother Sahib Giray as the head of Kazan Khanate in the spring of 1521. He taxed Lithuania-Poland State and Moscow Knezate, former vassals of the Golden Horde. In mid-March 1523, he also took Astarhan Khanate under his sovereignty. Thus, he united a large part of the Golden Horde under the rule of the Giray Dynasty.

However, the happiness of these victories was very short-lived. Soon after the Astarhan victory, Mehmet Giray Khan's sons Gazi Giray and Baba Giray left the camp and returned to Crimea due to the provocations of some beys. In 1519, Ağış Mirza and Mamay Mirza, who had fled from Kasım Khan, the ruler of the Kazakh Khanate, and sought refuge with Mehmet Giray Khan, made a night raid on Mehmet Giray Khan's camp and killed the Khan and Kalgay Bahadır Giray. As a result of the departure of Gazi Giray and Baba Giray from the army and the subsequent killing of Mehmet Giray Khan and Kalgay Bahadır Giray, the coordination of the Crimean army, which was left without a commander around Astarhan, was disrupted. According to Mehmetbekkulu, Dizdar of Azov, the Crimean army began to flee from the Nogais towards Crimea. During this escape, a great disaster occurred on the Don River.

The Crimean forces, already weakened and disorganised, suffered another heavy blow in the Don River disaster. Seeing that there was no force left to resist them, Sheikh Haydar, the son of the last Golden Horde Khan Sheikh Ahmet, took command of the Nogai forces and started an offensive across the Don River towards the Crimean Peninsula. Sheikh Haydar, who later achieved a series of successes in Crimea, returned with a large number of plunder. The Ottoman Sultan sent Saadet Giray I, who was in Istanbul, to the Crimean throne instead of Gazi Giray I. For the first time in the history of the khanate, a khan was deposed by the sultan and moreover, he was killed. As a result of the disaster at the Don River and the Nogai attacks, the army of the Crimean

Khanate lost considerable strength. Suleiman the Magnificent, together with Saadet Giray Khan, sent soldiers with firearms to Crimea. Thus, for the first time in the history of the Crimean Khanate, firearms were used in the army. In addition, Saadet Giray Khan, who knew the power of firearms, built 4 battle towers with firearms at Ferahkerman in Or Kapı in order to prevent such a tragedy in the peninsula. As a result, the lack of authority following the Nogai raid led to the beginning of a period in which the Ottomans interfered in the internal affairs of the Crimean Khanate, deposed khans and put other members of the dynasty on the throne, controlled the movements of the khanate with firearms, which lasted until the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774.

Kaynakça

- Acar, S. (2018). Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına ödediği bir haraç türü: Tiş-Tiyiş (Mors dişi). *Karadeniz Araştırmaları*, XV(60), 34-45.
- Alan, H. (2011). Altın Orda Hanlığında hâkimiyet anlayışı ve Karaçi Beylerin ortaya çıkışı. *Tarih Dergisi*, (54), 1-20.
- Alpargu, M. (2007). *Nogaylar*, İstanbul: Değişim Yay.
- Archiwum Główny Akt Dawnych, Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Tatarski, Karton 63, Teczka 54, no. 521.
- Başer, A. (2015). Kırım Hanlığı tarihinde Mangıt Kabilesi. (Y. Öztürk, ed.). *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım* (75-98). İstanbul: Çamlıca Yay.
- Başer, A.. (2020). Kırım Hanlığı. (A. Kanlıdere & İ. Kemaloğlu, ed.). *Ötüken'den Kırım'a Türk dünyası kültür tarihi* (319-340). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Can, A. (2022). *Hürremî Çelebi Akay Tarihi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çavdar, İ. & Özbaş, A. (2002). *Cerrahi hastasında hipotermi*. İ. Ü. F. N. H. Y. O. Hemşirelik Dergisi. XII(48), 93-98.
- BOA, TSMA, E. 1308/2.
- Davidov, L. K. (1955). *Gidrografiya SSSR*. (Tom 2). Leningrad: Leningradskogo Universiteta İzd.
- Derin Ükten, Y. (2022). *Seyahatnamelerde Kırım*. Ankara: Karakurum Yay.
- Derin, D. (2003). *Abdülğaffar Kırımî'nin Umdet'ül Ahbâr'ma (Umdet'üt-Tevarih) göre Kırım tarihi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Egorov, V. L. (2022). *Altın Orda'nın tarihî coğrafyası (XIII-XIV. Asırlar)* (A. Büyükçolak, çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Emecen, F. (2022). *Kanuni Sultan Süleyman ve zamanı*. Ankara: TTK.
- Fletcher, G. (1643). *The history of Russia or the government of the emperor of Muscovia with the manners & fashions of the people of that country*. London.
- Gayvoronskiy, O. (2007). *Poveliteli dvuh materikov*. (Tom I). Kiev-Bahçisaray: Oranta, Maysterniya Kniga.
- Gertsen, A. G. & Mogaricev, Yu. M. (2018). *Çufut-Kale v opisani A. S. Uvarova*. Povoljskaya Arheologiya. IV/26, 264-283.
- Gilmanova, Z. (2019). *Nogay Ordası'nın Osmanlı Devleti ile münasebetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (2008). (Y. Dağlı & S. A. Kahraman, haz.). (C. 2, Kitap I.). İstanbul: YKY.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (2011). (S. A. Kahraman, haz.). (C. 2, Kitap 7.). İstanbul: YKY.
- Giray, H. (2019). *Gülbün-i Hânân*. (İ. Gültekin, haz.). Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Herberstein, S. V. (1851). *Notes upon Russia* (R. H. Major, trans.). (C. II.). London: Hakluyt Society.
- <http://www.pogodaiklimat.ru/> Erişim Tarihi 11.10.2023.
- <https://www.ortodokslartoplulugu.com> Erişim Tarihi 12.10.2023.
- İsoaho, M. (2006). *The image of Aleksandr Nevskiy in medieval Russia*, Leiden-Boston: Brill.
- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya politikası*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Karabulut, A. (2017). İngiliz seyyah Lady Elizabeth Craven'in gözünden 1786 tarihinde Kırım, *MUTAD*, IV(2), 431-448.
- Kırımlı, H. (2022). *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Koç, Y. (2002). Hipotermi; patofizyolojisi, tanı ve tedavisi. *Hayvancılık Araştırma Dergisi*, XII(2), 63-68.
- Kolodziejczyk, D. (2011). *The Crimean Khanate and Poland Lithuania*. Leiden-Boston: Brill.
- Kurat, A. N. (2019). *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*, Ankara: TTK.
- Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı* (1978). (Alexandre Benningsen, Pertev Naili Boratav, Dilek Desai, Chantal Lemerrier-Quelquejay, Present Par.). Paris.
- Litseyov Letopisniy Svod XVI. Veka* (2014). (Kniga 18). Moskva: Akteon.
- Litvin, M. (1994). *O Nравah Tatar, Litovtsev i Moskvoyatin* (V. İ. Matuzovoy, Pere. & A. L. Horoškeviç, ed.). Moskva: İzdatelstvo Moskovskiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Mıyısıçenko, A. İ. (2017). *Maksimalniy stok rek Donskogo basseyna* (Magisterskaya Dissertatsiya). Rossiyskiy Gosudarstvenniy Gidrometeorologičeskiy Universitet, Sank Peterburg.
- Miechowita, M. (2022). *Doğu Avrupa'nın tarihî coğrafyası* (B. Kalyon, çev.). İstanbul: Kronik Yay.
- Pamyatniki Diplomaticheskikh Svoşeniş Moskovskago Gosudarstva S Krimom, Nagayimii Turtsieyu 1508-1521 gg.* (1885). (Tom II. XCV). St. Peterburg: Sbornik İmperatorskago Russkago İstoričeskago Obşçestva.
- Retovskiy, O. (1893). *Moneti hanov dinastii Gireev (Krimskoe Hantsvo) 1440-1783*. Simferopol.
- Poçekae, R. Yu. (2010). *Tsari Ordmskie*. Sankt Peterburg: Evraziya.
- PSRL, Sofiyskaya Vtoraya Letopis* (2001). (Tom 6. Vipusk 2.). Moskva: Yazıki Russkoy Kulturi.
- RGADA, Fond 123 Svoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 1, list 2- 8.
- RGADA, Fond 123 Svoşeniya Rossii s Krimom, Opis1, No 6, Dokument 5, list 80ob-84.
- RGADA, Fond 89 Svoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 1, Dokument 5, list 140ob.
- RGADA, Fond 89 Svoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 1, Dokument 5, list 141-141ob.
- RGADA, Fond 89 Svoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 257-258.
- RGADA, Fond 89 Svoşeniya Rossii s Turtsiey, Opis 1, No 4, Dokument 1, list 259-261.
- Seyyid Mehmed Rızâ (2020). *Es-Seb'ü's-Seyyar Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme- Tenkitli Metin)* (Y. Söylemez, haz.). Ankara: TTK.
- Smirnov, V. D. (2016). *Osmanlı dönemi Kırım Hanlığı* (A. Batur, çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Sroekovsky, V. E. (1978). *Muhammed Geray Han ve vassalları* (K. Ortaylı, çev.). Ankara: Su Yay.
- Şeyhumerov, A.A. (2019). *Armiya Krimskogo Hanstva: Organizatsiya i taktika (XV-XVIII vv.)*. Kazan-Simferopol: İnstitut İstorii im. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan Krimskiy Nauçniy Tsentr.
- Tarih-i Sahip Giray Han* (1973). (Ö. Gökbilgin, düz.). Ankara: Baylan Matbaası.
- Trepavlov, V. (2016). Mangitskiy Yurt "Nogayskaya Orda". Rafael Hakimov, Mari Favero, Vadim Trepavlov, İlnur Mirgaleev, Roman Hautala (Red.), *Zolotaya Orda V Mirovoy İstorii* in (p. 832-842). Kazan: İnstitut İstorii İm. Ş. Marcani Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, Oksfordskiy Universitet.
- Ünal, S. (2023). Kuruluşundan çarlık Rusya tarafından işgal edilmesine Kırım Hanlığı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XX(79), 620-638.
- Vasary, I. (2014). Kırım hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI. yüzyıl) hâkimiyet uğruna mücadele (S. Acar, çev.). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX(1), 327-340.
- Vozgrin, V. E. (2013). *İstoriya krimskih tatar*. (Tom I). Simferopol: Tezis İzdatelskiy Dom.
- Zaitsev, İ. V. (2002). *Astrahan Hanlığı (Zharmukhamed Zardukhan, çev.)*. (H. C. Güzel & A. Birinci, ed.). *Genel Türk Tarihi*. (111-120). (C. 5). Ankara: Yeni Türkiye Yay.